

Aran İqtisadi Rayonu

MEŞƏ FONDU VƏ DİGƏR KƏND TƏSƏRRÜFATI TƏYİNATLI TORPAQLARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ METODLARI

Qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı ölkə Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamına uyğun və 2014-2015-ci illerin müvafiq olaraq sənaye və kənd təsərrüfatı illəri elan olunması torpaq sahələrində elmi əsaslarla fəaliyyət göstərməyi zəruri edir. Odur ki, aşağıda göstərilən işlərin müvafiq layihə əsasında yerinə yetirilməsi məsləhətdir:

1) Tuqay meşə fondu torpaqlarında mövcud boş talalarda az qiymətli və az ömürlü ağaclardan ibarət əkin sahələrinin yerində elmi əsaslarla zeytun bağlarının salınması;

2) Torpaq və iqlim şəraitindən asılı olaraq tut bağlarının salınması;

3) Tuqay meşələrinin yerində geniş yayılmış yabanı narları plantasiya formasına salmaqla, aqrotexniki tədbirlər həyata keçirməklə yüksək məhsuldar vəziyyətə gətirmək.

Yabanı nar dərman bitkisi olduğundan onun emal müəssisələrini yaratmaq vacibdir. Əsas budur ki, narşərab yalnız yabanı nardan hazırlananda daha keyfiyyətli olur. Yabanı narın bitdiyi Tuqay meşələrində onu plantasiya formasına salmaqla, istənilən keyfiyyətli növlərlə calamaq yolu ilə onları daha dözümlü və uzun ömürlü etmək olar.

İtturnu plantasiyalarının salınması hesabına onun emal müəssisələrinin yaradılması son dərəcə aktualdır. İtturnu dərman bitkisi olmaqla qiymətlidir və dünyanın hər yerində bitmir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində bu bitkinin 61 qiymətli növü mövcuddur.

Yemşən bitkisi Azərbaycanın dağlıq və düzən meşələrində hər yerdə mövcuddur. Onun meyvəsinin, çiçəklərinin tedarükü və emalı vacibdir. Çünki o, həm də dərman bitkisidir. Onun plantasiyaları salınarsa və xüsusi aqrotexniki xidmətlər aparılırsa, əvəzsiz faydası olar.

Heyva və göycə (alça) Kür-Araz ovalığının torpaq və iqlim şəraitinə daha da uyğun, quru subtropik bitkisidir. Tuqay meşə fondunda onların geniş miqyaslı bağlarını salmaqla emal müəssisələrini yaratmaq vacibdir.

Türk qovağı söyüdkimilər fəsiləsindən olmaqla, digər qovaq növlərindən qiymətli oduncağına, tez böyümə xüsusiyyətinə görə sərfəlidir. Onun müvafiq sxemdə sənaye əhəmiyyətli plantasiyalarına düzgün aqrotexniki xidmətlər aparılırsa, hər 5 ildən bir verdiyi oduncaq məhsulu mebel sənayesini və tikinti işlərini, kağız istehsalı sənayesini, mebel sənayesini işlik materiallarla təmin edə bilər. Hər hektardan 5 ildən bir 300 min AZN gəlir götürmək mümkündür. Başqa bitkilərlə müqayisədə onun şoranlaşmağa meyilli torpaqlarda dözmə qabiliyyəti daha yüksəkdir. Onun çilik yolu ilə artırılması üçün respublikamızda kifayət qədər ehtiyat massivləri mövcuddur.

Yulğun Kür-Araz ovalığında irriqasiya meşə təsərrüfatı tədbirlərinin yerinə yetirilməsində əvəzsiz kol bitkisidir. Kəskin codluğa malik torpaqlarda bitmə qabiliyyəti olan yulğun bitkisi sahil bərkidici və su saxlayıcı xüsusiyyətinə görə əvəzsizdir. Onun kollektor-drenaj cod sulu kanallarının və suvarma şəbəkələrinin 20 metrlik məsafəsində zolaq sxeminə əklməsi vacibdir. Yulğun bitkisinin şaquli kök sistemi 30 m dərinliyə, yan kökləri isə 50 m məsafəyə yayılmaq xüsusiyyətinə malikdir. Bu, imkan verir ki, cod suların axıdıldığı şəbəkələrin ətrafı bərkidilməklə su itkisi əmsalını azaltsın. Hətta kifayət qədər yerli şirin su itkisinin qarşısını alır.

Məlumdur ki, istər şirin suların və istərsə də cod suların itkisi ekoloji tələblərə zidd olmaqla münbit

torpaqların azalmasına, hətta bəzi hallarda tamamilə yararsız olmasına gətirib çıxarır. Suların şəbəkələrdən itirilməsi qunt sularına birləşərək onun səviyyəsini qaldırır ki, bu da tərkibi müxtəlif mineral duzlarla zəngin suların yer səthinə yaxınlaşmasına, bəzi hallarda isə tamamilə yerüstü sahələrdə təzahür olmasına səbəb olur. Odur ki, Kür-Araz ovalı-

ğında torpaqlar illər keçdikdə kalsium, maqnezium, kalium və s. birləşməli duzların təsirindən istifadəyə yararsız vəziyyətə düşür. Kür və Araz çaylarının hazırda vəziyyəti ekoloji tələblərə cavab vermir. 65 il bundan əvvəl həmin çaylar Tuqay meşələri ilə əhatə olunmuşdu. Lakin Tuqay meşələri çayların xüsusi su rejimində axmasına başladıqdan sonra öz sahilində genetik bitki örtüyünü və biomüxtəlifliyini itirmişdir. Hazırda çayların yarımsəhraya çevrilməsi sahilləri su itkisi nəticəsində yararsız torpaqların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Həmçinin, Yuxarı Şirvan və Qarabağ kanalları, Araz çayından keçən kanallar ekoloji tələblərə normal cavab verməyərək, su itkisinə yol verməklə hidroloji fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan meşə-irriqasiya təsərrüfatlarını yenidən bərpa etmək və elmi əsaslarla onların codluğa davamı tlingliklərini yaratmaq vacibdir.

Meşə meliorasiya işləri xüsusi ilə Kür-Araz ovalığı üçün daha doğmadır.

Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda tarla və plantasiyaların qoruyucu meşə zolaqlarının salınması elmi əsaslarla, xüsusi sxemlə, torpaq və iqlim şəraitinə uyğun ağac və kol cinslərindən ibarət yerinə yetirilməlidir. Bu zaman torpaqlarda məhsuldarlıq yüksək, onun maya dəyəri isə daha müvafiq olar.

1950-ci ilin yanvar ayında Kür-Araz ovalığında torpaqların aqromeşə meliorasiya tələblərinə daha çox ehtiyac olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycanda Elmi-Tədqiqat Meşə Təsərrüfatı və Aqromeşə Meliorasiya İnstitutu yaradılmışdır. Həmin illərdə bəzi kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilib-becəriləyi sahələrin ətrafında tarla qoruyucu meşə zolaqlarının salınması elmi əsaslarla öyrənilməklə yerinə yetirilmişdir.

Yol kənarı meşə zolaqları və dövlət meşə zolaqları yüksək əhəmiyyət kəsb edirdi. Onlar iqlimi tənzimləməklə bitkilərin və torpağın su rejiminə həmişə müsbət təsir göstərmişdir. Torpaqları eroziyalardan qorumaqla şirin suyu az olan ölkəmizdə suvarmanın miqdarını hər hektar üçün 30-40% azaltmışdır. Meşə meliorasiya rolunu yerinə yetirən zolaqlarda məskunlaşan quşlar isə ərazidə bioloji mübarizəni yerinə yetirirdilər.

İrriqasiya və meşə meliorasiya işlərinin zəifləməsi kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarımızın eroziyaya uğramasına, şoranlaşmasına səbəb olmaqla yanaşı, iqlim dəyişənliyinə də az təsir göstərməmişdir.

Meşə fondunda meşə quruluşu işlərinin yerinə yetirilməsi ekoloji tələblərə görə vacibdir.

Belə ki, hər 10 ildən bir coğrafi ərazidə çəkilişlər aparılmaqla mövcud dəyişikliklər aydınlaşdırılır. Ərazidə seyrəlmiş, bəzi hallarda isə qurumuş mədəni meşə əkinlərində və təbii meşə massivlərində vəziyyət təkrar uçot aparmaqla müəyyənəndirilir. Bu zaman meşə fondunda hətta hər kvartalda olan meşələrin boniteti müəyyən edilməklə mövcud vəziyyətdə oduncaq ehtiyatı həcmi müəyyən edilir. Meşə təsərrüfatı tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün təsərrüfat kitabında xüsusi qeydiyyat aparılır. Bioekoloji tələblərin meşə təsərrüfatında iqtisadi və elmi əsaslarla yerinə yetirilməsi üçün elmi tədqiqat institutlarının apardıqları tədqiqat işləri və tövsiyələri əsasında meşəbərpa ilə yanaşı, digər fəaliyyət növləri həyata keçirilməlidir. Odur ki, coğrafi ərazidə bərpa tədbirləri yalnız təsərrüfat planında nəzərdə tutulan ağac və kol bitkilərindən ibarət elmi əsaslarla, müasir üsullarla yerinə yetirilməlidir. Əks-təqdirdə meşəbərpa tədbirləri qeyri-real olar.

Uzun illər aparılan elmi-tədqiqat işləri və müşahidələr təsdiq edir ki, Kür-Araz ovalığında Tuqay meşələrini əvvəlki formaya qaytarmaq və bərpa etmək mümkün deyil. Belə ki, Mingəçevir su anbarı Kür çayının təbii axımını tənzimləməklə onu xüsusi su rejiminə saldıqı üçün Kür çayı yaz vaxtı aşib-daşmaq imkanına malik deyil.

Onda belə bir sual meydana çıxır: Kür-Araz ovalığında mədəni meşə əkinləri mütəmadi olaraq suvarılmazsa, meşələr bərpa ola bilərmi? Birmənalı cavab: Xeyr! Bəs onda çıxış yolu nədədir?

Tuqay meşələrinin fondunda əvvəllər mövcud olmuş ağac və kol cinsləri azalaraq hazırda talalara və kolluqlara çevrilmişdir. Keçmiş illərdə ömrünü başa vurmuş ağıarpaq qovaqların, uzunsaplaq palıdların, qarağacların, yabanı tutların və s. ağac və kol cinslərinin çürümüş kök sistemləri çay sahili ərazilərdə qapalı oyuqlar yaratmışdır. Torpaq hazırlığı işlərində həmin oyuqların bağlanması çətinlik tələb edir. Nəticədə mədəni meşə əkinlərinin yerinə yetirilməsindən sonra suvarma işləri aparılan vaxt həmin torpaqaltı oyuqlardan su itkisi başlayır. Bəzi ərazilərdə polietilen plyonkaların köməyi ilə qismən bərpa edilərsə də, az sonra yenə də həmin su itkisi

başlayır ki, bu da ağır ekoloji hal yaratmaqla, həm də iqtisadi ziyanla sona çatır. Odur ki, Tuqay meşə fondu torpaqlarda əkinçilik mədəniyyətini həyata keçirməzdən əvvəl torpaq hazırlığı işləri müasir tələblərə uyğun həyata keçirilməlidir.

Kürətrafi Tuqay meşə fondunun talalarında seyrəlmiş ərazilərdə, hətta müəyyən miqdarda şoranlaşmağa meyilli torpaqlarda sənaye əhəmiyyətli söyüd növlərindən, yeni texniki söyüd növlərindən ibarət sənaye əhəmiyyətli plantasiyaları salmaq son dərəcə vacibdir. Həmin plantasiyaların ətrafında qo-

ruyucu meşə zolaqlarında müvafiq ağac və kol cinslərindən ibarət xüsusi sxemdə əklməsi, həm də meşə meliorasiya işlərini elmi əsaslarla yerinə yetirilmiş kimi hesab etmək olar. Hələ 1986-1991-ci illərdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Meşə Təsərrüfatı və Aqromeşə Meliorasiya İnstitutunda tərəfimizdən sənaye əhəmiyyətli texniki söyüd növlərindən ibarət plantasiyaların salınması metodları Azərbaycanın suvarılan şəraiti üçün, xüsusilə Kür-Araz ovalığının torpaqlarında öyrənilmişdir. Mövzuda əsasən Kür-Araz ovalığının suvarılan şəraitdə Bərdə, Yevlax, Ağcabədi, Ağdaş, Tovuz və Qazax rayonlarının Kür çayı ətrafında Tuqay Meşə fondunda təcrübə və tədqiqat işləri aparılmışdır. Sənaye əhəmiyyətli 17 söyüd növü Rusiyanın Moskva vilayətindən ilk dəfə Azərbaycana gətirilərək onların xüsusi sxemdə plantasiyalarının salınması aqrotexnikası elmi əsaslarla öyrənilmişdir. Sənaye əhəmiyyətli müxtəlif söyüd növlərindən gətirilmiş əkin materialları (çiliklər) respublikamızın yuxarıda göstərilən regionlarında suvarılan şəraitdə təcrübə məqsədilə əkilərək sahələrdə tədqiqat işləri aparılmışdır.

Nəticədə məlum olmuşdur ki, hər il vegetasiyanın sonunda çubuqların yer səthindən 20 sm hündürlükdə kəsilərək emal müəssisəsinə daşınması vacibdir. Təcrübə zamanı məlum olmuşdur ki, plantasiyalar 2-ci ildən başlayaraq sənayeni tələb olunan səviyyədə xammalla təmin etmək imkanında olur. Və 15 ildən sonra plantasiyanın yerinin dəyişdirilməsi tələb olunur. Yerli və yüngül sənayenin mebel (divan, kreslo, stol, uşaq beşiyi, kitab şkafi), suvenir əşyalardan güldan, çörəkqabı, şirniyyatqabı, hətta bazar çantası və digər əşyaların hazırlanması üçün əhəmiyyət kəsb edir. Həmin söyüd növlərindən pur-pur və digər texniki növləri daha əlverişli olmaları öz təsdiqini tapmışdır, xüsusilə də Kür-Araz ovalığında suvarılan şəraitdə. Aparılan tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, aqrotexniki xidmətlər müxtəlif variantlarda elmi əsaslarla fasiləsiz tələb olunan səviyyədə yerinə yetirilirsə, yuxarıda qeyd olunan sənaye istehsalı üçün xammal (çubuqlar) keyfiyyətli olar.

Suya tələbkar söyüdkimilər fəsiləsindən olan həmin texniki söyüd növlərinin daha da məhsuldar, lazımı elastikliyə malik olması üçün onlara mineral gübrələr deyil, üzvi gübrələr, xüsusilə tam yanmış quş peyindən istifadə etmək daha məqsədemüvafiqdir. Yuxarıda qeyd olunan texniki söyüd növlərindən ibarət Moskva vilayətinin İvançeyfka qəsəbəsində 20 hektar sənaye əhəmiyyətli söyüd plantasiyası Rusiyanın Elmi-Tədqiqat Meşə Mexanizasiya və Meşə Təsərrüfatı İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən böyük bir müəssisəni xammalla təmin edir. Bütün bu müşahidələrlə yanaşı və apardığımız tədqiqat işləri bir daha təsdiq edir ki, Kür-Araz ovalığının müxtəlif ərazilərində, xüsusilə Tuqay meşə fondu torpaqlarında daha səmərəli istifadə etmək məqsədilə plantasiyalar yaratmaq və onların istehsal müəssisələrini formalaşdırmaq böyük iqtisadi səmərə verir. Əhalini plastik oturacaqlardan və digər sintetik materiallardan düzəldilmiş əşyalardan fərqli olaraq ekoloji tələblərə uyğun daha keyfiyyətli əşyalarla təmin edir. Həm də ətraf mühiti yaxşılaşdırmaqla bərabər, iqtisadi səmərə verir. Bu işlər qeyri-neft sektorunun inkişafında torpaqlardan səmərəli istifadə etməklə ekoloji və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında istər dağətəyi, istərsə də düzən ərazilərdə külli miqdarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal olunur. Onlardan bəzi-

ləri ölkə daxilində əhalinin tələbatını ödəsə də, xarici bazarlara daşınmasında bir sıra çətinliklər mövcuddur. Buna misal olaraq almanın, armudun, narın, süfrə üzümünün, çiyələyin, sitrusların və giləmeyvələrin daşınması zamanı məhsulun xeyli hissəsi zədələnərək sıradan çıxır. Belə olduqda xüsusi formada hazırlanan söyüd səbətlər, taxta və digər qablar daha əlverişlidir. Belə ki, xüsusi formada hazırlanan məhsullar doldurulmuş səbətləri üst-üs-

tə yığmaqla, müvafiq nəqliyyat vasitələri ilə mənzil başına çatdırmaq olar. Bu zaman məhsulda normal havalanma getməklə yanaşı, onların zədələnməsinin qarşısı alınmış olur. Həmin səbətlər (tara mədəniyyətinin tələblərinə uyğun) xüsusi formada hazırlanmaqla istifadəyə verilir və elastiklik qabiliyyəti ilə digər qablardan fərqlənir.

Kür-Araz ovalığında bağların, parkların, meşələrin, plantasiyaların salınmasında dendrologiya elminin əhəmiyyəti əvəzsizdir. Bu elm sahəsi dünya bitkilərinin, ağac və kol cinslərinin bioloji, fizioloji xüsusiyyətlərini öyrənməklə, genetik arealını, hər bir cinsin növünü, yarımnövünü və hibridlərini araşdırır. Odur ki, meşəçilik elminin müxtəlif sahələrdə inkişafını təmin etmək məqsədilə kolleksiyaların biomüxtəlifliyin bir massivdə funksiyalarını öyrənmək vacibdir. Kənd təsərrüfatı torpaqlarının məhsuldarlığına, onların bütün eroziyalardan qorunmasına və iqlimin tənzimlənməsinə, həm də bioloji mübarizənin əsası sayılan faunanın inkişafında dendrologiya elminin öyrənilməsi vacibdir.

Kür-Araz ovalığında Bərdə rayonunun mərkəzinə yaxın 100 hektar torpaq sahəsində suvarılan şəraitdə dünyanın müxtəlif ölkələrindən, o cümlədən respublikamızdan 600-dən artıq müxtəlif ağac və kol bitkilərindən ibarət Dendrologiya bağı, yuxarıda qeyd etdiyimiz yüksək elmi əhəmiyyətə malik bağ (kolleksiya) mövcuddur. Bu kolleksiyadan meşə təcrübə bazasının ciddi qorunması və elmi əsaslarla mütəmadi öyrənilməsi suvarılan və dəmyə şəraitdə əkinçilik mədəniyyəti üçün əvəzsiz rol oynayır. Suvarılan və dəmyə şəraitində olan bu bağın biomüxtəlifliyi bir daha təsdiq edir ki, Kür-Araz ovalığında meşələrin bərpası və mühafizəsi, o cümlədən tarla-qoruyucu meşə zolaqları hansı ağac və kol cinslərindən və hansı sxemdə əklməlidir tələbinə real mövcud sınaqlardan çıxış təcrübə məktəbidir. Təəssüf ki, 1959-cu ildən 1992-ci ilə qədər böyük elmi zəhmətlə yaradılmış Bərdə Dendrologiya bağı elmi-tədqiqat işlərindən kənar qalmaqla baxımsızlıq ucbatından seyrələrək əvvəlki dəyərini azaltmışdır. Həmin Dendrologiya bağı yüksək səviyyədə mühafizə olunmaqla, orada elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır.

Allahverdi DOLXANOV,
Bakı Dövlət Universitetinin dosenti.